

ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА ПРАВАЗНАЎСТВА (З ВОПЫТУ ПРАЦЫ НА ЮРЫДЫЧНЫМ ФАКУЛЬТЭЦЕ)

У сучасным грамадстве мова прызнана найгaloўнейшым інструментам інфармацыінага ўздзеяння. Спецыфіка моўнай сітуацыі ў Рэспубліцы Беларусь патрабуе ад вышэйшай школы падрыхтоўкі білінгвістычна падрыхтаванай асобы, якая б на даволі высокім узроўні магла наладжаць зносіны на роднай мове і ў прафесійна-прававой сферы.

Зацверджаная Міністэрствам адукацыі праграма “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” мае на мэце замацаваць практычныя навыкі граматнага карыстання вуснай і пісьмовай мовай, а таксама выпрацаваць у студэнтаў уменне правільна ўспрымаць прафесійныя тэксты, любую інфармацыю на беларускай мове, умець дакладна і поўна выказаць любую думку.

Відавочна, што асноўны націск пры выкладанні вышэйназванага курса робіцца на засваенні навучэнцамі поўнага набору прафесійнай лексікі і на ўменні граматна карыстацца назапашанымі набыткамі.

Працуючы ў аўдыторыі з будучымі правазнаўцамі і прававедамі, трэба добра ўсведамляць, што юрыдычнай лексіка і тэрміналогія патрабуюць ад іх носябітаў і карыстальнікаў асаблівай чысціні маўлення, у першую чаргу, прафесійнага, таму што ад ступені валодання ўсім, пералічаным вышэй, можа залежаць жыццё чалавека.

Улічваючы сур'ёзнасць задачы, спрабуем кожныя заняткі будаваць такім чынам, каб дамагчыся найлепшага выніку, у сувязі з чым разнастайлівымі прыёмы і метады працы з аўдыторыяй, што, як паказвае шматгадовая практыка, даволі часта дае нядрэнныя вынікі.

Да прыкладу, значную частку часу зносін з навучэнцамі адводзім перакладу правазнаўчых тэкстаў з рускай мовы на беларускую. “Глабальных” складанасцей тут дзве: па-першае, многія навучэнцы амаль не ведаюць агульнаўжывальнай беларускай лексікі, не кажучы ўжо пра лексіку тэрміналагічную, а, па-другое, мала хто са слухачоў “прымусіць” сябе зрабіць пераклад сваімі сіламі, намагчыся, паразважаць, правесці нейкія паралелі і пошуки - лепш даверыцца камп’ютару, а ў выніку атрымліваем: *образование парламента – адукация парламента , управление внутренних дел – кіраванне ўнутраных спраў, официальные лица – афіцыйныя твары* і да т.п. Прыкладаў падобнай “арыгінальнасці” можна прывесці вялікае мноства. Але тут справа не столькі ў тым, што так выдаў камп’ютар, а больш у тым, што студэнт не заўважыў памылак і не выправіў іх. З мэтай паляпшэння ведаў навучэнцаў у плане назапашвання імі агульнаўжывальнай і прафесійнай лексікі распрацоўваем шэраг спецыяльных заданняў, практыкаванняў, просім падрыхтаваць невялічкія выступленні па

пэўнай тэме, наладжваем на занятках парныя сітуацыйныя гутаркі з выкарыстаннем лексікі таго ці іншага спецыяльнага курса, які паралельна чытаецца на дадзеным этапе навучання. Пры падвядзенні вынікаў найчасцей атрымліваюць даволі высокія паказчыкі.

Адзін з пунктаў міністэрскай праграмы па выкладаемаму предмету акцэнтуе ўвагу на tym, што пасля вывучэння курса “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” студэнты павінны ўмець граматна карыстацца вуснай і пісьмовай мовай, зразумела у першую чаргу, паказваць высокі ўзровень пісьменнасці ў рэчышчы карыстання спецыяльнай лексікай. Намаганні выкладчыка пры вырашэнні паставленай задачы ў гэтым накірунку скіраваны на распрацоўку і падбор шэрагу практыкаванняў і заданняў, у якіх працпрацоўваюцца пытанні разыходжання родавай прыналежнасці назоўнікаў у рускай і беларускай мовах. З вопыту працы можам канстатаваць, што пэўныя цяжкасці выклікаюць ў навучэнцаў наступныя моманты. Па-першае, сустракаюцца памылкі пры вызначэнні родавай прыналежнасці назоўніка-тэрміна тыпу: *обвинитель (м.р.) - абвінаваўца (агульн.р.), наследство (ср.р.) - спадчына (ж.р.), кражса (ж.р.)- крадзе́ж (м.р.), клевета (ж.р.) - паклён (м.р.)* і да т.п. Памылкі найчасцей назіраюцца ў тых моўна-граматычных варыянтах, калі вышэйназваныя назоўнікі-тэрміны трэба паставіць, па логіцы пабудовы сказа, ў адпаведнай (правільнай) склонавай форме. Калі ў рускамоўнай варыяцыі *обвинителем выступил прокурор Петров (выступила прокурор Петрова)*, то правільным па-беларуску будзе такі варыант: *абвінаваўцам выступіў пракурор Пятроў, але абвінаваўцай выступіла пракурор Пятрова*. Нотарыус занимался его наследством – нотарыус займаўся яго спадчынай. Действия обвиняемого были названы клеветой – дзеянні абвінавачваемага былі названы паклёнам. Не заўсёды відавочныя, на першы погляд, правільныя нормы адразу як след засвойваюцца навучэнцамі, намаганні выкладчыку даводзіцца прыклады много, каб дамагчыся патрабуемага выніку.

У гэтым жа рэчышчы і яшчэ адна “недарэчнасць”: чамусьці складана студэнтам адрозніваць назоўнікі-тэрміны агульнага роду (*абаронца, забойца, злачынца, сведка*) і назоўнікі-тэрміны мужчынскага роду, якія не маюць адпаведнікаў жаночага роду (*суддзя, адвакат, пракурор*). Пачынаем з элементарных практыкаванняў, выконваючы якія, навучэнцы добра працпрацоўваюць прапанаваныя выкладчыкам заданні, абсалютна самастойна пішуць міні-тэксты правазнаўчага накірунку з выкарыстаннем вывучаемых граматычных рэалій, паказваючы пры гэтым даволі прыстойныя веды. Пэўныя цяжкасці ўзнікаюць і пры выкарыстанні вышэй названых назоўнікаў-тэрмінаў у формах некаторых ускосных склонаў. Складана бывае запомніць, што *абаронца Пятроў і абаронца Петрова* ў творным склоне маюць адрозненія формы канчаткаў: *меў гутарку з абаронцам Пятровым і меў гутарку з абаронцай Петровай; вочная стаўка з забойцам Зайцевым і вочная стаўка з забойцай Зайцевай; склалі пратакол са сведкам Ивановым і склалі пратакол са сведкай Ивановой*. Практыка паказвае, што паспяхова

справіцца з задачай засваення падобнага матэрыялу дапамагае выкананне вялікай колькасці практичных заданняў чыста граматычнай накіраванасці і перакладу спецыяльна падабраных прафесійных тэкстаў, што ўтрымліваюць значную колькасць вывучаемых граматычных канструкцый. Дарэчы, іншым разам тэксты даводзіцца складаць самаму выкладчыку, каб у працэсе працы з імі навучэнцы маглі прадэманстраваць ступень засваення імі (ці незасваення) вывучаемага матэрыялу.

Яшчэ аўтары падручнікаў па беларускай мове для школ звяртаюць увагу настаўнікаў і вучняў на асаблівасці ўжывання дзеепрыметнікаў і зваротных дзеепрыметнікаў у беларускай мове. Паспяхова здаўшы уступныя тэсты па беларускай мове і стаўшы студэнтам, малады чалавек, які ні дзіўна, слаба памятае ці не памятае зусім, многія пытанні па мове са школьнага курса, таму часта і даводзіцца выкладчыку ВНУ пачынаць многае з “чыстага ліста”. Пазначаная вышэй проблема актуальная ў рэчышчы правазнаўчых тэкстаў і правазнаўчай тэрміналогіі. Вельмі часта ў юрыдычнай літаратуры мы сустракаем спалучэнні: *суд, руководствующийся Правилами возмещения вреда; вред, причинённый нарушением экологического законодательства; действие, нарушившее имущественные и неимущественные права гражданина; сделка, не соответствующая требованиям законодательства; сделка, предусматривающая аренду природных ресурсов*. Па правілах граматыкі і культуры маўлення прыклады, падобныя да прыведзеных, павінны перакладацца на беларускую мову канструкцыямі з даданым сказам: *суд, які кіруеца Правіламі пакрыцця шкоды; шкода, якая прычинена парушэннем экалагічнага заканадаўства; дзеянне, якое нарушила маёмысныя і немаёмысныя права грамадзяніна; пагадненне, што не адпавядае патрабаванням заканадаўства; пагадненне, што прадугледжвае аренду прыродных рэсурсаў*. У выпадку парушэння патрабаванняў граматычнай нормы мы атрымліваем “ўзоры”, падобныя да наступных: *грамадзянін, валодаючы такай правасубъектнасцю; тавар, не адпавядаючы стандартам; характар заканадаўства, патрабуючы спецыяльнага падыходу; дакумент, не маючы юрыдычнай сілы і шмат іншых*. Пры аналізе такіх памылак дэталёва разбіраем прычыну памылкі. Па-першае, узгадваем, што даволі рэдка ўжываюцца ў беларускай літаратурнай мове дзеепрыметнікі незалежнага стану цяперашняга часу з суфіксамі **-уч** **-(-юч-)**, **-ач-(яч-)**, таму што гэта абумоўлена немагчымасцю размежавання аманімічных дзеепрыметных і дзеепрыслойных формаў. Па-другое, паказваем, што пры перакладзе гэтых жа канструкцый зноў на рускую мову у нас (па правілах) павінна атрымацца наступнае: *граждане, владея такой правосубъектностью; товар, не соответствия стандартам; характер законодательства, требуя специального подхода; документ, не имея юридической силы*. Улічваючы, што тэма нашай гаворкі закранае пытанні дакладнасці, у першую чаргу, прафесійнага маўлення, можна прадугледзець, да якіх сур'ёзных наступстваў прывядзе, здавалася б, дробная моўная недакладнасць.

Адпаведны пункт міністэрскай праграмы робіць націск на тым, што спецыфічнай асаблівасцю курса “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” з’яўляецца яго сувязь з профільнымі дысцыплінамі па той ці іншай спецыяльнасці. Да прыкладу, на юрыдычным факультэце цэлы вучэбны год чытаеца курс “Гісторыя дзяржавы і права Беларусі”, дзе, у прыватнасці, паказаны працэс станаўлення інстытуту адвакатуры на Беларусі. На працягу гісторыі развіцця для абазначэння адваката ўжываліся наступныя тэрміны: *дзяк, пікар, служэбнік, праکуратор, павераны, умацаваны, патрон, пленіпатэнт, агент, палестрант, прысяжны, страпчы, правазаступца, абаронца*. Зразумела, што кожны з прыведзеных тэрмінаў быў запатрабаваны ў пэўны час гісторыі развіцця грамадства і юрыдычнай думкі на Беларусі, кожная назва асобы па займаемай пасадзе адпавядала, на той час, узроўню развіцця грамадства і найлепшым чынам аблугуювала прафесійныя зносіны ў сферы правазнаўства.

Узяўшы за аснову моўны матэрыял спецыяльнага курса, можам праводзіць заняткі пры разглядзе тэмы “Сінанімія ў тэрміналогіі”. Маючы прыведзены вышэй сінанімічны рад тэрмінаў, вызначаем, што дамінантай тут будзе слова *адвакат*, дакладка можам сказаць, што амаль усе яны гістарызмы, па аналізе прыведзенага набору тэрмінаў-сінонімаў можам праверыць дасканаласць валодання навучэнцамі тэмы ”Спосабы словаўтварэння”. Вышэй намі закраналася пытанне родавай прыналежнасці тэрмінаў-назоўнікаў, таму ёсць магчымасць на дадзенай падборцы больш трывала замацаваць і гэты момант. Для выпрацоўкі ў студэнтаў навыкаў правільнага валодання мовай, граматнай пабудовы моўных канструкций карысным, на наш погляд, з’яўляецца заданне на ўтварэнне найбольшай колькасці аднакарэнных слоў ад кожнага з прыведзеных вышэй. “Ланцужок” заданняў па розных граматычных тэмах у “суаўтарстве” з многімі спецыяльнымі дысцыплінамі можа быць бясконцым, таму што ўсе мы, выкладчыкі, маем на мэце агульную задачу, на вырашэнне якой накіраваны ўсе нашыя намаганні, - выхаваць і падрыхтаваць высокакваліфікованага спецыяліста, што з веданнем справы і пры належным узроўні культуры маўлення, у тым ліку і прафесійнага, будзе найлепшым чынам аблугуюваць юрыдычна-прававыя адносіны ў высокацывілізаваным грамадстве.